

Маџа Кулаузов

ПОСТАНАК, РАЗВИТАК И РАЗВОЈАЧЕЊЕ ВОЈНЕ ГРАНИЦЕ АУСТРИЈСКЕ МОНАРХИЈЕ

САЖЕТАК: Војна граница Аустријске монархије формирана је постепено у пограничним крајевима ради одбране границе од Турака. С променом спољнополитичких околности, првобитна функција Границе временом се изменила. Од почетка XVIII века граничари су, заједно с регуларним јединицама аустријске војске, учествовали у свим ратовима које је Аустрија водила, и то у великом броју. Изгубивши своју првобитну улогу одбрамбеног система против турских упада, Војна граница је обезбеђивала значајан контингент људства знатно јефтинијег од линијских трупа, који је знатно оснажио војну моћ Аустријске царевине. Сем војних задатака, због којих је у првом реду и устројена, Војна граница је имала и задатак да спречава уношење заразних болести, упаде разбојничких чета, кријумчарење робе из Турске, као и да онемогући дезертерство и исељавање преко кордонске линије на турску територију. У раду је сажето изложен општи, синтетички преглед основне развојне линије целокупне Војне границе у војном, територијалном и управнополитичком погледу, с посебним освртом на њено административно уређење у другој половини XIX века. Тај приказ је посебно значајан за разумевање специфичне структуре приватног права које је било у Војводини између два светска рата.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: постанак, развитак и развојачење Војне границе.

ПОСТАНАК И РАЗВИТАК ВОЈНЕ ГРАНИЦЕ

Сеобе српског становништва на територију Аустрије и Угарске почеле су још у XV веку, након пада српских земаља под турску власт. У току целог XVI и XVII века Срби су насељавани у пограничним областима Аустријске царевине с циљем одбране границе од Турака. Током времена, у зависности од односа са Османском царевином и неких других, унутрашњих околности, изграђен је дуг ланац Војне границе с посебном војном и административном организацијом. Војна граница је 80-их година XVIII века обухватала територију од ушћа реке Зрмање у Јадранско море до Златне Бистрице, на граници Буковине, дужином у ваздушној линији од 108 немачких миља, површином од 8.631 квадратне

миље и са око 900.000 становника (Савковић, 1964:62). У крајевима насељеним Јужним Словенима већину у Граници су чинили Срби, а на територији данашње Војводине, већи део српског становништва живео је у Војној граници. Ова је установа, као посебна организациона јединица постојала све до 1881. године када је укинута, а њени делови у Хрватској и Угарској подређени цивилној управи.

Војна граница формирана је постепено у крајевима Аустријске царевине који су се граничили с Турском већ од краја XV века. Тако се ствара најпре Сењска капетанија, затим Бихаћка, а касније још и Огулинска, Храстовичка, Копривничка, Крижевачка и Ивањићка. Ове пограничне трупе добијају чвршћу организацију од 1530. године захваљујући масовнијем прелажењу људства из Турске и материјалној помоћи коју су за издржавање граничарских чета давали крањски, корушки и штајерски сталежи (Кркљуш, 2004:30—31). Тако се већ средином XVI века разликују *Хрвајска* и *Славонска* граница, а од 1580. године Хрватска граница се дели на два дела. Границу међу њима представљало је брдо Капела. Приморски део Хрватске границе с друге стране брда Капеле почиње се називати и *Приморска хрвајска граница*, док се за оба дела Хрватске границе од 1580. године устаљује назив *Карловачка граница*. Доношењем *Влашких статута* (*Statuta Valachorum*) 1630. године регулисана је војна, али и цивилна управа у Славонској граници. У *Статути*-ма је први пут Славонска граница названа *Вараждинским генералатом*, по генералоберсту који је постављен на чело Границе. Како је и на челу Карловачке границе стајао генералоберст, она је називана *Карловачким генералатом*. Тако се Војна граница средином XVII века састојала из два генералата и *Куйске* и *Петрињске* границе. Петрињска граница настала је почетком 80-их година XVI века. У њој су постојале капетаније у Храстовици, Јасеновцу, Дубици, Зрињу и Глини. Хрватски сталежи су 1696. године прогласили бана за њеног великог капетана, па је Петрињска граница постала самостално граничарско подручје под именом *Банска граница* или *Банија* (Савковић, 1964:16—20; Ванічек, 1875:127—134; Ивић, 1926:143—162).

Досељавање већег броја Срба на територију Аустрије и Угарске под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем крајем XVII века омогућило је образовање двеју нових граничарских области: *Савско-дунавске* и *Потиско-поморишке границе*. Савско-дунавска граница простирала се дуж обала Саве и Дунава до тителског дистрикта, а Потиско-поморишка дуж река Тисе и Мориша, од тителског дистрикта до Халмађа и Деша у Ердељу. Савско-дунавска граница припадала је славонском генералату у Осијеку, а Потиско-поморишка генералату у Сегедину. Оба генералата била су подељена на главне капетаније и капетаније. Седишта главних капетанија славонског генералата налазила су се најпре у Илоку, а касније у Петроварадину, Брчком и Броду, а сегединског генералата у Сегедину и Араду (Савковић, 1964:21—22).

Средином XVIII века аустријска царица Марија Терезија формирала је још једну војну границу — *Сремску*. Она се простирала од ушћа реке Босут у Саву у правцу истока. Потребно људство за новоформирану гра-

ницу обезбеђено је пресељењем 1300 породица из Дунавске границе, које су становале на обронцима Фрушке горе, на десној обали Дунава. Оне су пресељене на Дунав, на линију Петроварадин—Земун. Потребан контингент војске за ову Границу обезбеђен је и са осам компанија граничара из Потиско-поморишке границе (Савковић, 1964:32—33).

Седмогодишњи рат (1756—1763) у којем су учествовале све значајније европске државе, укључујући и Аустрију, показао је у правој мери значај који је за војну моћ Аустрије имала граничарска војска. То су војни кругови у Бечу искористили и издејствовали проширење границе у Срему. После дужих преговора одлучено је да се у Сремску границу укључи свих 11 села властелинства Војка, откупљених од спахије Георгија Берната у пролеће 1767. године. На овај начин је закључено питање проширења граничарске територије у Срему, па се Сремска војна граница све до развојачења одржала у опсегу створеном 1767. године.

Након седмогодишњег рата основани су: *Ердељска војна граница*, *Сикулска* и *Румунска граничарска реџименти* и *Шајкашки батаљон*. Батаљон је обухватао општине: Тител, Лок, Мошорин, Гардиновце, Вилово, Жабал, да би касније био проширен и на места: Чуруг, Горњи и Доњи Ковиљ, Каћ, Сентиван и Госпођинце. Батаљон је био потчињен команди у Петроварадину, а посредно Славонско-сремској генералној команди (Савковић, 1964:50—57; Ванічек, 1875:111—120, 181—214).

После аустријско-турског рата вођеног од 1716. до 1718. године јужна граница Угарске с Турском је Пожаревачким миром од 1718. установљена у унутрашњости Србије. С обзиром на то да се граница с Турском више није налазила на Дунаву, постојање Потиско-поморишке границе је постало сувишно. Угарски сабор је 1741. године усвојио *Законски чланак 18*. којим је предвиђено развојачење Потиско-поморишке границе и припајање њене територије суседним жупанијама (Гавриловић, 1960:49—50). Незадовољство граничарског становништва, немири, побуне и исељавања у Русију, навели су царицу Марију Терезију да посебним привилегијама регулише положај бивших граничара и тако омогући поступно уклапање ових територија у жупанијски систем. Тако су формиран привилеговани крунски дистрикти: *Потиски крунски дистрикти* са седиштем у Бечеју и *Великокикиндски* са седиштем у Великој Кикинди (Крковић, 2004:56).

Опасност од Турака престала је у Потисју и Поморишју, али се појавила у јужнијим крајевима Угарске, када се након аустријско-турског рата, вођеног од 1737. до 1739. године Београдским миром закљученим 1739. граница према Турској усталила на Дунаву. То је условило потребу за стварањем нове војне границе — *Банатске*. Почетком XIX века кордон банатских регименти протезао се у дужини од 67 миља Дунавом од Панчева, од чега је 47 миља била дугачка Влашко-илирска, а 20 миља Немачко-банатска регимента. Банатска граница је, због свог великог територијалног опсега добила 1820. две бригаде, са седиштима у Панчеву и Карансебешу. Панчевачкој бригади је био подређен комунитет Панчево и Немачко-банатска регимента, а бригади у Карансебешу Бела Црква и Влашко, тј. Румунско-илирска регимента. Банатска граница простира-

ла се на огромној територији од Сакула до Оршаве, па и даље преко Мехадије до Карансебеша и Демиркапије (С а в к о в и ћ, 1964: 53—57).

Српско-банатска граница образована је 1851. године припајањем петроварадинске регименте бр. 11¹ банатским региментама. Регименте су образовале бригаде у Панчеву и Караншебешу, које су припадале дивизији у Земуну (С а в к о в и ћ, 1964:61).

ОРГАНИЗАЦИЈА ВОЈНЕ ГРАНИЦЕ

У току дугог постојања Војне границе њена организација је често мењана. Мењана је и величина њене територије, као и војно и административно уређење. Организација коју је Војна граница добила *Основним граничарским законом (Grenzgrundgesetz)* од 7. маја 1850. и уредбама донетим на основу њега задржана је до краја њеног постојања.

Према овом *Закону*, Војна граница је имала управу организовану одвојено од управе у Провинцијалу. Била је потчињена непосредно Министарству рата у Бечу. Будући да су Ердељске регименте разрешене 1851, од тада је на територији Војне границе било, сем Шајкашког батаљона, четрнаест регименти: Личка, Оточанска, Огулинска, Слуњска, Крижевачка, Ђурђевачка, Бродска, Градишканска, Прва банска, Друга банска, Петроварадинска, Немачко-банатска, Румунско-банатска и Српско-банатска. У Граници је постојало и дванаест војних комунитета: Сењ, Карлобаг, Петриња, Костајница, Бјеловар, Град Иванић, Брод, Петроварадин, Карловац, Земун, Панчево и Бела Црква. Службени језик у Граници био је немачки. Управа је организована у више грана: војна, политичка, полицијска, грађевинска, за шуме, за правосуђе, за цркве, за јавну наставу, здравствена и финансијска.

Најмање административно-територијалне јединице у Граници биле су месне општине (*Ortsgemeinden*). Једна или више општина чиниле су компанију, а дванаест компанија сачињавало је поједине регименте, изузев Шајкашког батаљона, у који је улазило свега шест компанија. Као средњи члан јављале су се бригаде, којима су биле потчињене регименте и војни комунитети. Седишта бригада била су у Земуну и Панчеву. Оне су биле подређене дивизијским командама. Бригаде и дивизије биле су органи искључиво војног карактера, док су остали органи поред војне били носиоци и цивилне власти (К р к љ у ш, 2004:53—54).

На челу месне општине налазио се начелник и општински одбор који је општина бирала, а команда регименте потврђивала. Општине компанијског среза чиниле су среску општину и биле су подложне команди компаније. Свака месна општина била је потчињена штацијској команди која је била посредник између месне општине и команде компаније. Команда компаније вршила је дисциплинску власт над општинама, док је командант компанија председавао седницама општинског одбора. Заједно са својим управним официрима командант компаније је

¹ Од 1790. године граничарске регименте су означене бројевима од 1 до 17.

отправљао економске, политичке и послове јавне управе, као и послове месних општина среза, уз сарадњу представника општина. У свим пословима прва инстанца била је команда регименте, Генерална команда с седиштем у Темишвару друга а Министарство рата трећа. Посредујуће власти између регименти, Шајкашког батаљона и Генералне команде биле су бригаде које су имале функцију да надзиру граничарске трупе и комунитете. Бригадама су биле надређене команде дивизија. Дивизијске команде су се налазиле у Карловцу, Загребу и Темишвару. Генерална команда је имала једно одељење задужено за граничарску управну службу. На њеном челу налазио се генерал са чином фелдмаршал-лајтнанта. Министарство рата, коме је потчињена Генерална команда представљало је врховну војну, управну и судску власт обавезну да спроводи владареве наредбе. Владар је имао врховну команду над војском и право да поставља све официре у Граници.

Средином XIX века у Граници се, захваљујући развоју занатства и трговине јављају прва градска насеља — војни комунитети, чије је становништво ослобођено вршења војне службе. Носиоци власти у комунитетима били су магистрати потчињени Генералној команди, а изузетно и бригадама. Послови магистрата обављани су кроз два одељења: једно се бавило пословима опште управе, а друго чисто правосудним питањима. На челу општина у војним комунитетима налазили су се штапски официри и капетани или аудитори у рангу штапских официра или капетана, с титулом градоначелника. Градоначелника су у хитним пословима замењивали правосудни референти постављани из класе аудитора.

Правосуђем у Граници, кривичним и грађанскоправним, бавили су се у првом степену судови везани за регименте и Тителски шајкашки батаљон, судови при магистратима комунитета и земаљски војни судови у Загребу и Темишвару. У другом степену судио је Војни апелациони суд, а трећу и уједно највишу судску инстанцу представљало је Министарство рата у Бечу, односно његово одговарајуће судско веће на чијем се челу налазио генерал. Његова пресуда у спору била је коначна. У грађанским парницама поступак је био и усмен и писмен. Странке нису морале имати адвоката (С а в к о в и ћ, 1964:82—86).

РАЗВОЈАЧЕЊЕ ВОЈНЕ ГРАНИЦЕ

Већ крајем XVIII века у аустријским војним круговима било је много присталица укидања Војне границе. Она је готово сасвим изгубила функцију одбране од Турске. Међутим, остала је друга, за Аустрију не мање важна улога — граничари су чинили претежни део аустријске војске у многим ратовима, далеко јефтинији од линијских трупа, тако да је њено одржавање још увек имало велики број присталица. Али половином XIX века спољнополитичке околности се драстично мењају што је учинило постојање Војне границе сувишним. Турци су потиснути с територија аустријских, угарских и хрватско-славонских земаља, 1867. године напустили су и територију Србије, а почетком 70-их година XIX

века није било изгледа да ће Аустрија бити уплетена у неки рат у коме би јој јефтина граничарска војна сила могла бити од користи. Сем тога развојачење Војне границе и припајање њене територије тражили су и Мађари и Хрвати. Законским чланцима 40, 41 и 42 од 1868. године уведена је у Угарској општа војна обавеза, те је и то учинило установу Војне границе непотребном.

Ердељска војна граница развојачена је 1850. године. Укидање Војне границе у осталим областима започето је 1871. године и текло је споро; регулисано је низом аката доношених у дужем периоду који су садржали прелазна решења за граничарско становништво. Коначно развојачење извршено је у Угарској 1873. године *Законским чланком 27.* угарског сабора у коме је објављена провинцијализација Војне границе и присаједињење њене територије жупанијама. Тако су територије које су чиниле Тителски батаљон присаједињене Бачко-бодрошкој жупанији, док су Румунско-банатска регимента и 12. компанија Српско-банатске регименте организовале северинску жупанију са седиштем у Карансебешу. Остали делови Банатске границе припојени су торонталској, тамишкој и крашовској жупанији којима су припадали пре него што су Турци освојили те крајеве. Актима цара Франца Јозефа од 1873. године разрешене су регименте од броја 1 до броја 11. Цар је *Манифестом* од 15. јуна 1881. прогласио присаједињење Границе Хрватској, а 1. августа 1881. њена управа је предата бану (Савковић, 1964:87—92).

ЛИТЕРАТУРА

Књиге

- Ивић, Алекса (1926). *Миџрације Срба у Славонију током 16, 17. и 18. столећа*, Суботица: Градска штампарија.
- Кркљаш, Љубомирка (2004). *Историја политичких и правних институција Војводине*, Нови Сад: Универзитет у Новом Саду — Правни факултет — Центар за издавачку делатност.
- Савковић, Јован (1964). *Преглед постанка, развојка и развојачења Војне границе (од XVI века до 1873. године)*, Нови Сад: Матица српска — посебна издања.
- Vaniček, Franz (1875). *Specialgeschichte der Militärgrenze: aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft*, Bd. 1 und Bd. 2. Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei.

Чланак у часопису

- Гавриловић, Славко (1960). *Обнова славонских жупанија и њихово разграничавање с Војном границом (1745—1749)*, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, год. XI, број 25, стр. 49—92.

THE EMERGENCE, DEVELOPMENT AND DEMILITARIZATION OF THE
MILITARY BORDER OF THE AUSTRIAN MONARCHY

by

Maša Kulauzov

Summary

Military border of the Austrian Monarchy was formed gradually in border areas for the purpose of defending the border from Turkish invasions. In time, as the international political circumstances have changed, the Border itself also modified its primary function. From the beginning of the 18th century soldiers of the Military Border together with the regular troops of Austrian army participate in all wars in which Austria took part. Thanks to those soldiers the military force of the Austrian Empire was significantly strengthened. Except for military tasks, the Military Border served to a great extent as a defensive corridor that stopped spreading infectious diseases, invasions of robberies, smuggling goods from Turkey, as well as deserting and emigration to Turkish territory. Because of great importance that Military Border has had for the Austrian Monarchy, the author in this paper gives a summary review of its development in the military, territorial and administrative-political sense. Special attention was given to the administrative system that was introduced in Border in the second half of the 19th century.